

ФОРМУВАННЯ СЛОВНИКОВО-ЛОГІЧНИХ НАВИЧОК У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПІД ЧАС АНАЛІЗУ ТЕКСТУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті визначено та науково обґрунтовано важливість методики опрацювання матеріалу словниково-логічних вправ у процесі аналізу тексту молодшими школярами; розкрито сутність змісту поняття "мовна логіка молодшого школяра"; з'ясовано результативність словниково-логічних вправ, як невід'ємного елементу збагачення словникового запасу молодшого школяра. У статті розглянуто систему словниково-логічних вправ, що сприятимуть формуванню мовних навичок молодших школярів при аналізі текстів. Доведено важливість методики опрацювання матеріалу словниково-логічних вправ, як результату при побудові власних висловлювань.

Ключові слова: мова, мовлення, мовна логіка молодшого школяра, текст, зв'язне мовлення.

Вступ. Державний стандарт змісту, обсягу й рівня освіти в початкових класах передбачає створення можливостей для появи варіативних технологій засвоєння молодшими школярами мовленнєвих умінь, створення зв'язних висловлювань різної тематики та способу викладу думок [1: 12].

Мовна освіта в Україні передбачає удосконалення технологій навчального процесу. Одним з найважливіших завдань початкової школи є розвиток зв'язного мовлення та формування лексичних уявлень і понять у процесі збагачення, уточнення та активізації словникового запасу молодших школярів.

Дана орієнтація на творчі аспекти способів формування мовного та мовленнєвого середовищ учнів початкової школи посилює тенденції дестандартизації шкільної мовної освіти, сприяє її звільненню від консерватизму, шаблонності, спонукає педагога до підвищення педагогічної майстерності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій науковців та практиків свідчить, що проблема зв'язного мовлення та робота, пов'язана із творення текстів є однією з провідних в експериментальних дослідженнях психологів (Л. С. Виготський, П. Я. Гальперін, М. І. Жинкін, О. М. Леонт'єв, О. О. Леонт'єв, О. Р. Лурія та ін.), дослідників мовлення дітей дошкільного (А. М. Богуш, Л. І. Божович, О. М. Гвоздев, С. М. Карпова), молодшого шкільного віку (Л. Л. Варзацька, М. С. Вашуленко, І. П. Гудзик, Т. О. Ладиженська, Н. Ф. Скрипченко, О. Н. Хорошковська та ін). Окреслюючи сутність даного питання, можемо стверджувати, що до сьогодення часу, немає єдиного підходу до вивчення змісту провідного психолінгвістичного аспекту під час аналізу тексту. Перші методичні засади та з'ясування суті окреслених аспектів варіативних технологій розвитку мовленнєвих умінь здійснили К. Ушинський, А. Богуш, Н. Алексєєва, К. Пономарьова, М. Стельмахович, В. Мельничайко, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Г. Шелехова, Л. Скурятівський, Н. Остапенко, М. Пентилюк, Л. Паламар; психологічний аспект: Л. Виготський, О. Леонт'єв, Н. Жинкін; збагачення словникового запасу учнів на різних етапах мовленнєвого розвитку К. Ушинський, М. Вашуленко, Н. Гавриш, Л. Кулибчук, М. Наумчук, Г. Передрій, В. Шляхова; власне мовний аспект О. Біляєв, М. Пентилюк, К. Плиско, М. Рамзаєва, О. Хорошковська.

Мета статті – проаналізувати теоретичні засади формування мовних та мовленнєвих навичок молодших школярів під час роботи над словниково-логічними вправами, вивчити методичну сторону означеного питання та окреслити важливі аспекти для методики української мови, а також підтвердити результативність даного дослідження за допомогою практичних вправ, які виконували молодші школярі у процесі вивчення української мови.

Виклад основного матеріалу. Згідно чинної програми, яка орієнтує на загальноосвітню початкову школу, у процесі вивчення лексичного значення слова молодші школярі повинні знати слова – назви предметів, ознаки, дію, явища дійсності; усвідомлювати та опрацьовувати лексичне значення слова; ознайомлюватись із словами-синонімами, антонімами та омонімами. Нова програма з української мови для 1-4 класів вказує на необхідність "збагачення словника молодшого школяра словами-назвами предметів, їх ознаками, діями; формування вміння розрізняти смислові відтінки слів, вивчення найчастіших випадків багатозначності, навчання молодших школярів добирати слова, близькі та протилежні за змістом" [2: 44].

Для успішного розвитку мовлення учнів, вчитель повинен не лише оперувати граматичними елементами української мови, а й враховувати рівень мовлення дитини.

Аналізуючи педагогічні погляди лінгвіста А. Н. Гвоздева, звертаємо увагу на те, що молодші школярі на уроці української мови одержують досконале знаряддя спілкування і мислення [3: 349]. Під терміном "зв'язне мовлення" розуміємо розділ методичної науки, який ставить своїм завданням навчити дітей розуміти, відтворювати і аналізувати навчальні тексти згідно мети та умов спілкування, а також ситуації,

що склалися. Продуктом мовленнєвої діяльності доцільно вважати текст, основними характеристиками якого є змістова та інтонаційна завершеність.

Методично-практичні висновки останніх досліджень науковців свідчать, що у лексичному словнику молодшого школяра зустрічаються всі одиниці граматичних категорій, але великий відсоток складають іменники та дієслова. Більшість іменників складають назви конкретних предметів, тварин, пір року, рослин, професій, явищ природи, видів транспорту, предметів домашнього побуту. У методиці навчання української мови розрізняють загальні та власні іменники. Власні назви іменників – імена людей, клички тварин, назви міст, сіл, озер, річок. Вчитель початкових класів повинен керувати навчально-виховним процесом використання іменників залежно від мети спілкування. Лексичне наповнення словника молодшими школярами дієслівними формами залежить від часу дії, мети спілкування та місця.

Зазначимо, що молодші школярі мало застосовують прикметники у мовленні, тому в учнів часто зустрічаються якісні прикметники, для яких характерні внутрішні і зовнішні якості предмета або особи, які сприймаються органами чуття. Після усвідомлення матеріалу якісних прикметників підводимо учнів до ознайомлення з присвійними прикметниками. Загалом кількість присвійних прикметників мала, які можна замінити іменниками у родовому відмінку.

Мовленнєвий розвиток молодших школярів пояснюємо тим, що за відповідним словом, яке присутнє у їхньому мовленнєвому запасі, зустрічаються образи та уявлення.

Велику увагу звертаємо на ідеї провідного вченого К. Д. Ушинського, який вперше ввів у методику української мови словниково-логічні вправи, що призводять до розвитку логічного мислення молодшого школяра, розширення її словникового запасу та допомагають краще працювати над текстом при аналізі. Відомий педагог підкреслював, що "дар слова головним чином спирається на логічну здатність абстрагуватися від конкретних уявлень і вводити ці конкретні уявлення у загальні поняття, знаходити між ними схожі і відмінні ознаки, зливати їх в одне загальне судження". Цей принцип практично втілений ним у книзі "Родинне слово", де розроблено струнку систему спеціальних логічних вправ для уроків української мови [4: 345].

У системі завдань, які спрямовані на розвиток словниково-логічних умінь та навичок молодших школярів, виділяємо їх види, які безпосередньо стосуються уроків української мови в початкових класах.

1. Завдання, що побудовані на логічних зв'язках: а) класифікація предметів; б) створення коротких текстів за опорними картинками, планом; в) підбір заголовка чи вибір назви до тексту із запропонованих; г) складання власних зв'язних висловлюваннях. Наприклад:

Завдання 1. Проаналізуйте текст:

Оксанчина сім'я переїхала у велику квартиру. Велика простора домівка тепло зустріла своїх жителів ласкавими промінчиками сонця, які наповнювали теплом всі кімнати. У дівчинки з'явилась власна кімната.

– Які меблі поставили у кімнаті?

– А які стоять у вашій кімнаті, вітальні, кухні?

Завдання 2. З'ясуйте, хто як пересувається?

Слон – велика тварина, сірого кольору, у нього є хобот, яким він (носить, переливає, п'є) воду. Живуть слони великим стадом, разом дорослі та діти. Слони (плавають, скачуть, ходять) по землі великими ногами.

Завдання 3. Прочитайте текст. Подумайте та назвіть у тексті речення, яке може бути заголовком.

Ліс нікому не ворог. Ліс – усім друг. Для звірів і птахів він – рідний дім і годувальник. Для поля – захисник від вутру. Якщо гине ліс, ріка незабаром міліє та пересихає. Рослини лісу очищують повітря. Про кожне дерево, кожен кущик та рослинку лісу треба піклуватись та оберігати їх.

Завдяки таким завданням учні усвідомлюють дію – як один з невід'ємних компонентів визначення предмета. Молодші школярі вчать добирати найбільш точні слова для позначення дії, збагачують словник дієсловами.

2. Завдання, що формують у дітей емоційне мовлення. Наприклад,

Завдання 4. Добери влучне слово:

• Великий (пиріг, борщ, річ).

• Голуба (дорога, спідниця, лисиця).

• Добра (людина, погода, трава).

За допомогою таких завдань в молодших школярів формуємо уявлення про сполучуваність слів в українській мові, відповідно до лексичних та граматичних ознак.

Завдання 5. Прочитайте вірш, проаналізуйте зміст прочитаного, емоційно-образно передайте прослухане.

"Кульбабки"

На леваду я пішла б
ціла купа там кульбаб –
ніби сонечка малі

посідали на землі

Я нарвала б тих квіток
Та сплела б собі вінок,
Щоб і я була в вінку,
наче квітка на лужку.

Тільки вранці квіти всі
умиваються в росі,
росяна травичка –
змокнуть черевички!

- Які квіти розквітають навесні?
- Які квіти ростуть у вашому квітнику?
- Які весняні квіти ви знаєте?

3. Завдання щодо формування мовлення молодших школярів у процесі складання речень, цілих текстів. Наприклад:

Завдання 6. Прочитайте текст. Поміркуйте який це тип висловлювання. Відредагуйте текст, змінивши основну частину так, щоб вона підтверджувала зміст першого речення і останнього, в якому подані висновки.

Синичка – дуже корисна пташка. Вона трохи менша від горобця. У неї чорна голівка і білі щічки. Груди пташки жовті, а спинка – зеленкувата. Ці пташки дуже цінні для природи, тому їх потрібно оберегати.

На сьогоднішньому етапі формування освітнього процесу на уроках української мови корисним є завдання на засвоєння класифікації предметів за ознаками – гра "Чарівна банка". У процесі опрацювання означених завдань, молодші школярі засвоюють узагальнення і класифікацію предметів за допомогою словесних методів. Характер таких завдань полягає в тому, щоб назвати узагальнююче слово, наприклад, дерево, а молодші школярі повинні дібрати назви предметів, які належать до цієї групи.

Ілюстративна картина є методичним засобом для навчання молодших школярів складати діалог та монолог, залежно від мети спілкування. Перш за все, потрібно з'ясувати, що зображено на картині, а вже потім складати текст, згідно опрацьованого матеріалу. Основним аспектом роботи над підготовкою та складанням зв'язного висловлювання є складання плану роботи.

В роботі з молодшими школярами варто використовувати такі завдання, як складання тексту за їх малюнками. Вчитель пропонує виконати малюнок на відповідну тему – дає завдання намалювати котика й собачку; поміркувати, що могло статися з цими тваринками; скласти розповідь за планом: 1) Що сталося спочатку? 2) Що трапилось потім? 3) Як можна закінчити розповідь?

Цікавими вправами для розвитку зв'язного мовлення і логічного мислення є складання розповіді з власного досвіду дітей за планом та опорними словами. Тематика різноманітна: Як я провів день. Що ми бачили в зоопарку. Як відвідували музей. В гостях у бабусі. Подорож до лісу.

Підготовкою до складання самої розповіді буде бесіда під час екскурсії чи прогулянки. У ході такої бесіди формуємо в дітей уміння слухати й розуміти звернене до них мовлення, підтримувати розмову, відповідати на питання і самим запитувати, виховуємо в них навичку культури поведінки. Ефективними є творчі завдання з деформованим текстом, спрямовані на усвідомлення будови тексту молодшими школярами.

Великого значення слід надавати розвитку емоційного мовлення молодших школярів. Завданнями таких вправ буде порівняння текстів, їх образного ладу.

Характерною ознакою навчання української мови є навчання моделювання текстів-описів, текстів-розповідей, текстів-міркувань. Проте, слід зазначити, що крім таких категоріальних ознак, як зв'язність, змістовність, логічність, структурна цілісність, адресність, прагматичність, з якими діти ознайомлюються практично, текстам характерна інтонаційна оформленість.

Інтонація відіграє провідну текстотвірну роль: формує й передає думку, організовує її структурно, надає виразності, емоційності. Виконуючи комунікативну функцію мови, інтонація є складовим елементом усного й писемного мовлення, засобом оформлення комунікативних типів мовлення.

Щоб довести ефективність методики формування словниково-логічних навичок під час аналізу тексту учнями початкових класів на уроках української мови, нами було проведено експериментальне дослідження у міських школах Львова № 12 та № 23.

Як показали результати експериментального дослідження, відповідні уміння і навички, сформовані на основі використання певних завдань, краще розвинені в учнів експериментального класу, ніж в контрольного.

Дані результати представлені у таблиці 1.

Таблиця 1.

Сформованість словниково-логічних навичок в учнів контрольного та експериментального класів на уроках української мови у початкових класах шкіл № 12 та № 23 м. Львова.

№	УМІННЯ	Контрольний клас Школа № 12	Експерименталь-ний клас Школа № 12	Контрольний клас Школа № 23	Експериментальний клас Школа №12
1	в'ясувати значення слова у поданому тексті	81%	95%	75%	88%
2	підкреслити слова, вжиті в прямому, а потім у переносному значенні	79%	92%	83%	96%
3	опрацювати речення, в'ясувати значення підкреслених слів	77%	91%	66%	81%
4	відгадати загадку, пояснити, які предмети названі словом-відгадкою	82%	93%	82%	93%
5	скласти речення з різними значеннями багатозначного слова	71%	87%	58%	79%
6	скласти речення з кількома словосполученнями	81%	92%	77%	85%
7	описати два предмети, використовуючи антоніми	86%	91%	88%	96%

Висновки аналізу дослідження. Підсумовуючи вище сказане, можемо стверджувати, що робота, яка проводилася нами в експериментальному класі, позитивно впливає на підвищення якості знань і вмінь учнів початкових класів у галузі активізації та розширення їх словникового запасу. Так, учні експериментального класу набагато якісніше виконали запропоновані завдання, ніж учні контрольного, що свідчить про ефективність методики формування словниково-логічних умінь та навичок під час аналізу тексту на уроках української мови.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що правильно організована робота на уроках української мови з молодшими школярами сприяє процесу формування цілої системи мовних та мовленнєвих умінь та навичок. Розвиток освіти XXI століття вимагає нових технологій навчання та виховання дітей. Одним з провідних на сьогодні є метод впровадження словниково-логічних вправ під час аналізу тексту, що призводить до формування власне словниково-логічних умінь та навичок і покращить якість створення власних висловлювань учнів початкових класів, залежно від мети спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти". – Київ : МОН. – 2011.
2. Програми для середньої загальноосвітньої школи 1–4 класів. – Київ : Початкова школа. – 2013. – 432 с.
3. Гвоздев А. Н. Вопросы изучения детской речи / А. Н. Гвоздев. – М. : АПН СССР, 1961. – 471с.
4. Ушинський К. Д. Собрание сочинений / К. Д. Ушинський. – М. 1949–Т5. – 489 с.
5. Бадер В. Класифікація помилок у мовленні молодших школярів / В. Бадер. – Рідна школа. – 1999. – № 9. – С. 53–55.
6. Варзацька Л. О. Активізація мовленнєвої діяльності учнів / Л. О. Варзацька. – Поч. школа. – 1991. – № 2. – 28 с.
7. Вашуленко М. С. Орфоепія і орфографія в 1–3 класах / М. С. Вашуленко. – К. : Рад. школа, 1982. – 104 с.
8. Кизилова В. В. Формування логічного мовлення молодших школярів засобами словниково-логічних вправ / В. В. Кизилова, М. О. Мітасова. Луганський національний університет ім. Т. Шевченка. – 328 с.
9. Попова Л. Б. Словниково-логічні вправи у період навчання грамоти / Л. Б. Попова. – Початкова школа. – № 10 – 2007. – С. 11–15.
10. Хорошковська О. Текст, як основа розвитку усіх видів мовленнєвої діяльності на уроках української мови / О. Хорошковська, О. Петрук. – Початкова школа. – 2010. – № 12. – С. 11–14.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Postanova Kabinetu ministriv Ukrainu "Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu pochatkovoї zagal'noi osvitu" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "About Claim of State Standart of Primary General Education"]. – Kyiv : MON. – 2011.
2. Programy dlia serednikh zahalnoosvitnikh shkil 1–4 clasiv [The Curriculum for 1-4 classes of Secondary Schools]. – Kyiv : Pochatkova shkola. – 2013. – 432 s.
3. Hvozdev A. N. Voprosy izucheniya detskoї rechi [The Problems of Researching the Child Speech] / A. N. Hvozdev. – M. : APN SSSR, 1961. – 471 s.
4. Ushynskii K. D. Sobranie sochinenii [Collected Works] / K. Ushynskii. – M. 1949. – Т 5. – 489 с.
5. Bader V. Klyasyfikatsiya pomylok u movlenni molodshukh shkolyariv [Errors Classification in the Junior Pupils' Speech] / V. Bader. – Ridna Shkola. – 1999. – № 9. – S. 53–55.
6. Varzats'ka L. O. Aktyvizatsiya movlennyevoi diyalnosti uchniv [Activation of Pupils' Speech Activity] / L. O. Varzats'ka. – Poch. shkola. – 1991. – № 2. – 28 s.
7. Vashulenko M. S. Orfoepiya i orfografiya v 1–3 clasax [Orthoepy and Orthography in the 1–3 Forms] / M. S. Vashulenko. – K. : Rad. Shkola, 1982. – 104 s.
8. Kyzlyova V. V. Formuvannya logichnogo movlennya molodshukh shkolyariv zasobamy slovnykovo-logichnukh vprav [Formation of Junior Pupils' Logical Broadcast by Dictional and Logical Exercises] / V. V. Kyzlyova, M. O. Mitasova. Luhanskii Natsionalnyi Universytet im. T. G. Shevchenko. – 328 с.
9. Popova L. B. Slovnykovo-logichni vpravu na yrokakh navchannya gramoty [Logical and Vocabulary Exercises in Teaching Reading and Writing] / L. B. Popova. – Poch. shkola. – № 10 – 2007. – S. 11–15.
10. Horoshkovs'ka A. Tekst yak osnova rozvytku usikh vydiv movlennyevoi diyal'nosti na yrokakh ukrains'koi movy [Text as the Development Basis of Speech Activity in Teaching Ukrainian] / A. Horoshkovs'ka, O. Petruk. – Poch. shkola. – 2010. – № 12. – S. 11–14.

Гамза А. В. Формирование словарно-логических навыков у младших школьников при анализе текста на уроках украинского языка.

В статье определена и научно обоснована важность методики работы с словарно-логическими упражнениями в процессе анализа текста младшими школьниками; рассмотрена сущность содержания понятия "речевая логика младшего школьника"; доказана результативность словарно-логических упражнений как неотъемлемого элемента обогащения словарного запаса школьников. В статье рассмотрена система словарно-логических упражнений, способствующих формированию языковых навыков младших школьников при анализе текстов на уроках украинского языка. Доказана важность методики обработки материала словарно-логических упражнений, как результата при построении собственных высказываний.

Ключевые слова: язык, речь, речевая логика младшего школьника, текст, связная речь.

Hamza A. V. Formation of Junior Pupils' Vocabulary and Logical Skills while Analyzing the Text at Ukrainian Lessons in Primary School.

The article focuses on the importance of the main methods forming vocabulary and logical skills while analyzing the text at Ukrainian lessons. The research determines and substantiates the scientific relevance concept of "the speech logics of the junior schoolers" as a means of coherent speech. The particular attention is paid to the following concepts: the process, the speaker's or listener's activity, or the perception of ideas of consistent presentation, section and methodical science that aims at teaching children to understand, reproduce and build the statement following the norms of literary language, and the product of this activity – the text, the characteristics of which are semantic and structural unity. A well-known educator, such as Ushynskii emphasized, "the gift of speech mainly relies in the ability to perform logical representations of specific and concrete ideas to introduce these concepts in general, to find among them similar and different features, to merge them into one general proposition". This principle is practically implemented in his book "Family word", which developed a coherent logical system of special exercises for the Ukrainian language lessons. This is definitely an important method that should systematically apply the lessons of the Ukrainian language in primary schools.

Key words: language, speech, language logics, logics of the junior high schoolers, text.